

Мустакил Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов 1998 йилда бўлиб ўтган бир гуруҳ тарихчилар билан бўлган суҳбатда, ҳар қандай цивилизация кўпдан-кўп халқлар, миллатлар, эллатлар фаолиятининг ва самарали таъсирининг маҳсулидир» -деб таъкидлар экан, «Биз ўзимизни миллат деб билар эканмиз, ўзбекчилигимиз ҳақида аниқ тушунчага эга бўлишимиз керак» деган муҳим масалани ўртага қўйди.

Ҳар қандай халқнинг келиб чиқиши (этногенези) мураккаб ва долзарб муаммо бўлиб, умум тарих фанининг ютуқлари билан чамбарчас боғлиқдир. Шу кунларга қадар халқнинг келиб чиқиши ёки этногенези тўғрисидаги масала алоҳида фан сифатида шаклланиб етмаган, аммо яқин келажакда ўзида қатор ижтимоий ва табиий фанлар ютуқларини мужассамлаштирган этногенез фанининг юзага келишига шубҳа қилмас ҳам бўлади. Тарих, археология, тилшунослик, топономия, этнография каби фанларнинг жаҳон миқёсида қўлга киритган ютуқларини, илмий жиҳатдан муҳим фикр мулоҳазалари ва ҳулосаларини менсимай, тор миллатчилик доирасидан чиқа олмай мулоҳаза юрити нафакат фанда, балки сиёсатда ҳам энг катта зарарли ҳолатларга олиб келиши мумкин. Шу сабабли ҳам ўзбек, тожик, туркман, киргиз ва бошқа Марказий Осиё элат ва халқларнинг этногенези, яъни келиб чиқиши муаммоларини фақат жаҳон фани ютуқларига таянган ҳолда тўғри, объектив ва ҳолисона халқ этиш мумкин.

Ўзбек халқининг келиб чиқиши (этногенези) ниҳоятда мураккаб ва жуда узок тарихга эга бўлган жараён дир. Бу соҳада фан ҳозирги кунга қадар маълум ютуқларга эришган. Хусусан, Фарғона водийсидаги Селунгур ва Сурхондарёдаги Тешиктошдан топилган қадимги аждодларимиз қолдиқлари Ўзбекистонда, Африка ва Олд Осиё ҳудудлари билан бир қаторда, ҳозирги замон одамларининг пайдо бўлиши жараёни юз берган ҳудуд таркибига кириши фанда узил-кесил исботланган. Айрим олимлар томонидан билдирилган «Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистон, қадимий даврлардаги монголоид ирқ шаклланган ҳудудга қиради», деган фикрнинг илмий асоссизлигини антропологик маълумотлар тасдиқлади. Ўзбек халқининг келиб чиқиши тарихини ўрганиш қанча узок яъни энг қадимги даврлардан бошланса, шунчалик унинг таркибига ҳозирги кунга қадар сакланиб келинаётган ирқий ва этник унсурларнинг маҳаллий халқ таркибига кирган даври ва унинг нисбий миқдори тўғрисида кенгрок фикрга эга бўламиз.

Кейинги даврда ўтказилган тадқиқотларда, Марказий Осиёда, жумладан ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида яшаган ибтидоий аҳолининг антропологик жиҳатдан европеоид ирқининг жанубий ёки Ўрта Ер денгизи пуштига яқин эканлиги исботланган.

Ўзбекларнинг жанубий европеоид ирқининг ўзига хос пушти эканлиги жанубий Ўзбекистонда кашф этилган. Марказий Осиёдаги энг қадимий мустъе даврига оид палеолит боланинг Тешиктошда топилган суяк қолдиқлари орқали исботлаш мумкин.

Мазкур ирққа ўхшаш типларнинг Ўрта Ер денгизи, Олд ва Жанубий Осиёнинг айрим районларида топилганлиги диққатга сазовордир.

Сурхандарё ва Фарғона водийсининг турли жойларидан топилган хар хил курол ва буюмлар, маданий катламлар бу ерда яшаган аҳоли, тешиктошликлар сингари, овчилик ва теримчилик билан шугулланиб, оловдан кенг фойдаланганликлари тўғрисида хулоса қилишга имкон берди.

Демак, археологик ва полеантропологик тадқиқотларга қараганда, тарихий-маданий ва этник жиҳатдан Марказий Осиё, жумладан Ўзбекистон инсоният тараккиётининг энг илк даврларидан бошлаб Олд Осиё билан боғлиқ бўлган. Балки палеолит даврида Марказий Осиёга аҳоли Олд Осиёдан кучиб кела бошлаган ва кейинчалик овчи ва теримчи қабилаларнинг кўчиш жараёни давом қилиб тургандир. Бунга Мачой горидан топилган мезолит (эрампдан аввалги УП-У! минг йилликлар) даврига оид одам суяги қолдиқлари ва жуда кўп моддий буюмлар далил бўлади.

Бу макондаги маданий катламларга ўхшаш топилмалар Тошкент воҳасида, Туркистонда Жанубий Қозогистон ва Олд Осиё мамлакатларидаги мезолит обидаларидан топилган буюмларга ўхшайди. Палеонтопологик тадқиқотлар мазкур маконларда яшаган аҳоли европеоид ирқига мансуб эканлигини тасдиқлаган. Топилмалар Марказий Осиё аҳолисининг энг қадимий даврлардан кўшни элатлар, айниқса даврлардан жанубий ва ғарбий қабилалар билан алоқада бўлганлигини исботлайди.

Археологик тадқиқотларнинг натижаларига қараганда Марказий Осиёда яшаган халқларнинг пайдо бўлиши мазкур хўжалик-маданий типларнинг тарихи билан бевосита боғлиқ бўлиб, уларнинг этник хусусиятларини белгилаб берган. Марказий Осиёнинг жанубида, шу жумладан Фарғонада энеолит ва бронза (Мил. Авв. II минг йиллик бошларида (сунъий сугориш дехқонлиги, тош куроллар билан бирга илк металл куролларининг ишлатилиши, ҳам эшитдан қурилган уйларнинг, чарҳда ясалган безакли сопол идишларининг пайдо бўлиши маҳаллий қабилаларнинг жойлашиши ва уларнинг алоқалари қандай бўлганлигидан далолат беради. Археологларнинг фикрича, эрампдан аввалги II минг йиллик ўрталарида Амударё қўйи оқидамида пайдо бўлган Тозабогёб маданияти Жанубий Урал бўйи давлатларида шаклланиб, Хоразмга Шимол-Шарқ Оролбўйи орқали келган, деб фараз қилинади. Тозабогёб маданиятининг тарқалган даври Хоразмда энг қадимги иригациянинг пайдо бўлишига тўғри келган. Эрампдан аввалги II минг йиллик ўрталарида Хоразмга Тозабогёб маданиятига оид қабилаларнинг келиши хинд-европа ва хинд-эронлик қабилаларнинг шимоли-ғарбдан катта кўчиши билан боғлиқ бўлиши эҳтимолдан холи эмас. Кейинги вақтда ўтказилган қазилмалар ҳам Марказий Осиёнинг жанубий минтақаларида Тозабогёб маданиятининг таъсири қучайганлигидан, дашт қабилаларининг Марказий Осиёга йирик кўчишлардан дарак беради. Бундай қабилаларнинг жануб, жануби-шарқ томон қучли ҳаракати эр. Аввал. II минг йиллик охири 1-минг йиллик бошларида рўй берганлиги тарихдан маълум. Бу ҳаракатда суергон маданиятига эга қабилалар ҳам иштирок қилган. Археологик материаллар мазкур чорва қабилаларининг (мил.авв. ХМХ асрларда) Ўзбой, Атрек, Тежен, Мурғоб, Амударё, Сирдарё қабилалар бўлаб кўчиб ўтганлигини тасдиқлайди. Палеонтопологик маълумотларга қараганда, палеолит даврида Олд Осиёдан шимоли-ғарб томон, яъни Ўрта Осиёга очилган кўчиш йўли кейинги неолит ва жез (бронза) даврига келиб янада қучаяди. Янги даврда мазкур тарихий-маданий ва этник алоқалар янада қучайганлигини археологик қазилмалар ҳам тасдиқлайди. Айниқса жез (бронза) даврига оид топилган кўп сонли қабрлар ўша вақтда яшаган аҳолининг антропологик

тузилишини аниқлашга ёрдам беради. Антрополог олим Т.К. Хўжайов таърифича, Ўзбекистонга шимолий-гарбий томондан Европанинг юкори палеолит, мезолит ва неолит аҳолиси вакиллари кела бошлаган, жанубда эса, жанубий европеоид типлар келиб, Ўзбекистон аҳолисининг кўпчилик қисмини ташкил қилган. Унинг тахминича, ўша даврдан бошлаб ўзбек халкининг шаклланишида ўзига хос европеоид компонентлар асос бўлган. Мазкур фикрни археологик кашфиётлар ҳам тасдиқлайди. (И.Жабборов. Ўзбек халкининг этнографияси. _Т., «Ўқитувчи», 1994,58-бет).

Эраминдан аввалги I минг йилликда Марказий Осиёда ижтимоий иқтисодий ўзгаришлар рўй берди. Ишлаб чиқарувчи кучларнинг ривожланиши, шаҳар-қалъаларнинг пайдо бўлиши, йирик сугориш ва муҳофаа иншоотларининг қурилиши даставвал текин кўл меҳнатсиз мумкин эмас эди.

Милодидан аввалги УШ-УП асрларда ташкил топган қадимги Бактрия ва Хоразмда яшаган ҳозирги ўзбек, тожик ва қисман туркманларнинг аجدодлари асосан эроний тилларнинг шарқий шахобчаси ва қисман туркийлашган сак ёки скиф тилларида гапиришганлар.

Ўзбек халкига хос Марказий Осиё икки дарё оралиги иркининг шаклланиш даври, макони ва тарихи масалаларида фанда яқин-яқингача ягона фикр йўқ эди. Бир гуруҳ олимлар бу ирк бундан 6-8 минг йил илгари, иккинчи гуруҳ мутахасислар 3 минг йил илгари шаклланган деса, учинчи гуруҳ олимлари эса XVI асрларда шаклланди, деб ҳисоблар эдилар. Антропологик изланишлар натижасида муаллифлар икки дарё оралигидаги иркнинг шаклланиши, жуда бой антропологик маълумотлар асосида, бундан 2200-2300 йил илгари бошланганлигини исботладилар. Қатор илмий асарларда ўзбек халкининг шаклланишида бир қатор муҳим дарлар санаб ўтилган. Булар қаторида Ахамонийлар, Искандар Зулқарнайн Араб халифалиги, мугуллар истилоси тилга олинади. Ҳақиқатан, бу босқинчиликлар Марказий Осиё, жумладан, Ўзбекистон халқлари маданиятига тилига, турмуш тарзга, табиийки, ўз таъсирини ўтказган. Аммо бу юришларнинг маҳаллий халқларнинг бўркий ва этник тарихига таъсири ўта кам бўлганлигини алоҳида таъкидлаш керак! Антропологик нуқтаи назардан қараганда, улар маҳаллий халқ қонини ёки гегетикасини тубдан ўзгартираолмаганлар, ўзгартиришлари ҳам мумкин эмас эди. Чунки ҳеч қачон келгиндилар маҳаллий аҳолидан устун бўлиши мумкин бўлмай, балки кўпсонли маҳаллий аҳоли таркибига улар кетиб, маҳаллий аҳоли, хусусан, Ўзбекистон ҳудудида барча тарихий даврларда (махсус антропологик тадқиқотларнинг кўрсатишича (маҳаллий халқ келгинди аҳолидан ҳамиша устун бўлган.

Бу масалага Президент И.Каримов тарихчи олимлар билан бўлган учрашувда аниқ ва равшан ҳамда мутлақо инкор этиб бўлмайдиган ўз нуқтаи назарини билдириб, фикримизча, охириги нуқтани қўйди:

«.. Мовароуннаҳр сарҳадларига узок тарихимиз давомида не-не босқинчилар кириб келмаган, кўп йиллар, балки, асрлар давомида юртимизда не-не ўзга сулолар ҳукмронлик қилмаган, дейсиз. Бир сўз билан айтганда, минг йиллар давомида юртимизга келиб-кетганлар озми? Эрондан Ахамонийлар, Юнонистондан Александр келди, Арабистондан Қутайба, Мўғилистондан Чингизхон келди, рус истилочилари келди. Лекин халқ қолди-ку. Хўш, бунда қандай сир-синоат бор? Халқ қандай ички куч-қудратига ўзлигини саклаб қолди? Қадим-қадим замонлардан ўтрок яшагани, илм-маърифатга интилгани, буюқ маданиятга эга бўлгани, ўз урф-одатларини муқаддас билгани учун эмасми? .. » Ислом Каримов яна шуни таъкидлаб айтдиларки:

«.. Дунё халқлари ва хусусан, юртимиз тараққиёт йўлининг асосий қонуниятларини

мантикий тахлил килсак, шу нарса аён бўладики, Александр ҳам (уни Шарқда кўпроқ Искандар Зулкарнайн деган ном билан билишади), Кутайба ҳам, Чингизхон ҳам генерал Черняев ҳам, умуман, ким бўлмасин, юртимизга бир неча ун минг ё бир неча юз минг лашкари билан келган, ишгол килган ва бу ердаги сиёсий ҳокимиятни кўлга олган. Яна такрорлайман: сиёсий ҳокимиятни. Тамом, тўғри ҳукмронликлари мобайнида улар мамлакатимизнинг иктисодий, савдо, илмий маданий имкониятлардан ўз манфаатлари йўлида фойдаланишга зўр берганлар. Бирок, шу ерда асрлар давомида яшаб келаётган маҳаллий аҳолини, унинг кўп минг йиллик маданиятини йўқ қилмаганлар, қилмасдилар ҳам! «Тарих -халқ маънавиятининг асосидир»

Ўзбек халкининг этник шаклланиш тарихи асосан учта тарихий даврга бўлинади:

Биринчи давр: Милоддан аввалги биринчи минг йилликдан милодий VIII асрга бўлган даврни ўз ичига олади. Мил. Авв. III-II асрларда Марказий Осиё дашт минтакаларида ҳозирги ўзбек халқига хос антропологик кифо шакллана бошлаган. Бу эса фанда яқингача кенг тарқалган фикрлар, яъни ўзбекларга хос Марказий Осиё икки дарё оралиги ирки аввало Волга дарёси бўйларида ва Уралда сармот кабилалари таркибида шаклланиб тарқалди, деган ёки бир ирк

Байқал кўли атрофида шаклланиб тайёр ҳолда маҳаллий аҳолига ўз иркини тарқатди, деган фикрлардан воз кечишни тақозо этади.

Тадқиқотларга кўра, Хоразм, Бактрия, Сугдиёна, Паркана, Тохаристон, Чоч ҳудудларида ўтрок ва кўчманчилик билан шугулланиб келган аждодларимизнинг турмуш тарзи бир бирига чамбарчас боғлиқ бўлганлиги аниқланган. Шу ҳудудларда асрлар давомида яшаб келган массагетлар саклар, хоразмийлар, бактрлар, сугдийлар, тохарлар, давонликлар ўзбек халкининг асосини (этногенези) ни ташкил этади. Олиб борилган тадқиқотлар ўзбекларга хос антропологик кифоаси, даставвал, Сирдарёнинг ўрта хавзаси туманларида, яъни Тошкент воҳаси, Фарғона водийси, қисман Хоразмда ва жанубий Козогистоннинг Чимкент вилояти, Еттисув минтақасида мил. Авв. I минг йиллик охирида шакллана бошлаганлиги аниқланади. Мил. Авв. III-II асрларда бу аҳоли бир неча йўналишда Марказий Осиёнинг марказий ва жанубий вилоятларига кириб борган. Бу антропологик тадқиқот натижалари ёзма манбаларда маълум бўлган халқларнинг жанубга юриши ва Юнон -Бактрия давлатининг тор-мор этилиши ва Буюк Кушон салтанатининг барпо бўлиши даврига мос келади.

Ўзбекларнинг келиб чиқиши қадим тарихида саклар, массагетлар, тохарлар номи билан машҳур бўлган ва қадим замонларда Марказий Осиё ҳамда унинг теваарак атрофида кўчиб юрган халқларга Сугд, Хоразм, Бактрия, Паркана (Фарғона) ва Шошнинг қадимий халқларига бориб такалади. Ўшанда улар яшаб турган воҳа номи билан сугдийлар, хоразмийлар, бактрияликлар, парканаликлар, тошкентликлар деб аталиб тарихда қолган.

Ўзбек ва тожикнинг халқ бўлиб шаклланишида мил. Авв. Биринчи минг йилликнинг охири ва милодийнинг дастлабки асарларида Жайхун ва Сайхун оралигига кўчиб ўтган бир қатор туркийзабон халқлар ва Жайхуннинг жанубидан кўчиб ўтган форс тилида сўзлашувчи кабилалар, шунингдек IV-V асрларда бу ерга шимол тарафдан кўчиб ўтган хионит кидарит ва эфталит деб аталувчи халқлар ва ниҳоят, УГУП асрларда Марказий Осиёда ўз ҳукмронлигини ўрнатган Ғарбий Турк ҳоконлигининг туркийзабон халқи катта роль ўйнайди.

Ўзбек халкининг этник шаклланишидаги иккинчи муҳим давр бу IX-XII асрлар ҳисобланади. Бу даврда Марказий Осиёда, жумладан Ўзбекистон ҳозирги ўзбекларга ҳос киёфа маҳаллий аҳолининг асосий қисмини ташкил этган. Илгарилари бу жараёни фақат XIXII аср этник жараёнлари билан боғлаб қўрилган. Кейинги йиллардаги топилган шу давр материалларини икки тарихий даврга яъни IX-X ва XI-XII асрларга бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ деб ҳисобланмоқда. IX асрда Ўзбекистон ҳудудида, тадқиқотлар натижасига қараганда, аҳолининг антропологик киёфасида кескин ўзгаришлар юз берган. Бу ўзгаришлар археологик қазилмалар натижасида ҳам қўзғатилган. Ўзбекларнинг элат сифатидаги шаклланиш даври фанда XI-XII асрлар билан изланиб келинади эди. Тадқиқот натижалари бу жараёни IX-X асрларга оид дейилишига асосдир.

Ўзбекларнинг этник таркиби IX-XII асрларда бойиди ва такомиллашди. X аср охири - XI аср бошларида қарахонийлар билан бирга Олтой, Ёттисув ва Шарқий Туркистондан Мовароуннахрга қўчиб келган бир талай аҳолининг этник жихатдан такомиллашувига таъсир қилди. Қарахонийлар даврида ўзбек тилига асос бўлган қорлуқ-чигил лаҳжаси ривожланди ва ёзма адабиёт даражасига қўтарилди ва ушбу лаҳжа ўзбек халкининг умумий тилига айланди.

Юсуф Ҳос Ҳожибнинг «Қутадғу билик», Маҳмуд Қошғарийнинг «Девону лугат ат -турк», Ҳожа Аҳмад Яссавийнинг «Ҳикматлари» асарлари ўша даврнинг ажойиб маҳсулидир. XIII аср бошларида юртимизга Чингизхон катта қўшин билан бостириб қирди. Бу қўшин таркибида мўғуллар билан бир қаторда қўлаб турклар ва турклашган мўғуллар билан бир қаторда қўлаб турклар ва турклашган мўғуллар ҳам бор эди. Бу қабилалар, шубҳасиз, ўзбек халкининг этник таркибини бойитди.

Афсуски, фанда мўғул истилоси Марказий Осиё аҳолисини кескин мўғуллаштириб, ўзгартириб юборди, деган фикр ҳам бор. Лекин олимларимизнинг олиб борган маҳсул тадқиқотлари бу масалага ойдинлик қиритди. Мўғул истилоси Ўзбекистон аҳолисининг ташки киёфасига сезиларли изларини қолдирмаганлигини таъкидламоқ керак. Сабаби, Чингизхон ХП аср охирида ташкил этган йирик Мўғул давлатида мўғуллар сони тахминан 0,7 миллион кишидан иборат бўлган. Агар ҳар 6 кишидан биттаси аскарликка олинган бўлса. Унда мўғул қўшинлари сони 100-110 минг кишидан иборат бўлган. Лекин ўша даврдаги 80 миллион аҳолиси бўлган Хитойга юриши даврида мўғуллар ўз қўшинларининг қўп қисмини йўқотганлар. Улар Мовароуннахрнинг бостириб келганида қўшинларнинг қўпчилиги туркий халқлардан ташкил олгани маълум. Бу даврда Муҳаммад Ҳоразмшоҳ давлатида 20 миллион аҳоли яшаган. Табиийки мўғул қўшинлари қўп сонли маҳаллий аҳоли таркибига ўз асоратини ўткази олмаган. Шунинг учун ҳам маҳаллий аҳолида мўғул ирки аломатлари деярли намоён бўлмаган.

Ўзбек халкининг этник шаклланишида учинчи давр XV аср охири - XVI аср ҳисобланади. Бу даврда сиёсий ва иқтисодий жихатдан анча бўшашган Марказий Осиёда маҳаллий ҳоким ва подшолар орасидаги тахт талашилар, халқ оммасининг оғир аҳволга тушиб қолиши қўшни қучланчи ўзбекларга қўл келган эди. Темурийлар сулоласининг охириги ҳокимлари, жумладан Фарғона ҳокими Бобур ва Хирот ҳокими Ҳусайн Бойқаролар Дашти Қипчоқдан келган қудратли Шайбонийхон бошчилигидаги қўп сонли қўшинлар олдида ожизлик қилдилар. Шундай қилиб, ҳозирги Ўзбекистоннинг Зарафшон, Сурхандарё ва Қашқадарё водийларида, Ҳоразм воҳаси ва бошқа районларда Шайбонийхон билан келган «ўзбек» номли туркий тилдаги қабилалар ҳам ўрнаша бошлади, маҳаллий аҳоли билан аралашиб кетди. Улар янги заминдор (феодал) ларни

барпо этиб, кўп ерларни зўрлаб мусодара қилиб олганлар, Амир Темур йиллар давомида тўплаган барча бойликларни ўз кўлларига киритганлар.

Ўша даврда адабий ва тарихий асарлар, хусусан, «Шайбонийнома», «Нусратнома», «Абдуллонома», «Алпомиш» каби асарлар ўзбек тилида кенг тарқалади.

«Ўзбек» атамаси илмий жихатдан хали тўлиқ аниқланмаган. Дастлаб бу сўзнои араб муаллифи Усам ибн Мункиз (ХП аср охирлари) асарларида учратамиз. Кейин Рашидиддин солномаларида Жалолиддиннинг харбий навкарларидан бири ҳам «ўзбек» исми билан тилга олинади. Атоқли тарихчи Хамдуллох Казвиний (ХУ аср) Олтин Ўрда Ўзбекхон бўлгани, тегишли ўлкани эса «Мамлакати ўзбек» деб атайди. Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Яздийлар ўбекларни Олтин Ўрда номи билан боғлиқ деган фикрни билдирадilar. Бошқа манбаларга караганда, ХУ асар охири - ХУ! аср бошларида Абдулхайрхон ва унинг набираси Шайбонийхон кармогидаги барча кадила ва элатлар бирикмасига умуман «ўзбеклар» деб ном берилган. Абдулгозининг «Шажараи турк» асарида ёзилганидек, Ок ўрда подшоси Туктагухон ўлганда сўнг ўн уч ёшли ўгли Ўзбекхон тахтга келган. У ота-бобосининг дастури билан элни забт этиб, хар кимни мартабасига лойик хурмат қилиб, инъомлар берган. «Барча халк уч сохиби давлатнинг сабабиндин шарафи ислом мушарраф билдилар. Андин сўнг барча Жучи элин ўзбек эди дедилар» (Абулгрзи Шажараи турк»).

Президент И.Каримов бир гурух тарихчи олимлар, зиёлилар билан бўлган суҳбатида ўзбек номининг қачон пайдо бўлганлиги тўғрисидаги масалани кўйди. «Совет тарихшуносларининг ёзишича - деди И.Каримов - гўё XVI асрда бизнинг заминимизни кипчок хонлари ишгол қилгандан кейин ўзбек номи пайдо бўлган эмиш. Ахир, биз Мовароуннахр деб атайдиган икки дарё оралигида унғача ҳам халк яшаган-ку!»

Биз Совет замонидан қолган бу ақидани қабул қилсак, миллатимиз тарихи мана шу навбатдаги босқинчилар давридан бошланган деган нотўғри хулоса қелиб қикмайдими? Унда бизнинг неча минг йиллик тарихимиз қаерда қолади? Самарқанд, Хива ҳам, Бухоро ҳам ўзбекларники экан, бу ерларда ўзбек давлати бўлган экан, неча энди ўз тарихимизни ХУ! асрдан, қимдир қелиб-кетиб, номини қолдириб қетган даврдан бошлашимиз керак? Унғача ҳам бу ерда ўтроқ халк яшаганку! Бу ерда ана шу ўтроқ халқнинг маданияти бўлган-ку! Қим қелмасин, масалан, мўғуллар қелган, XIII асрнинг 20 йилларида XIV асрнинг 70-йилларига қадар хукмронлик қилганлар ва уларнинг маданияти махаллий маданиятига сингиб қетган. Бунда махаллий халқнинг маданияти албатта, асос бўлган, устунлик қилган. Биз халқни номи билан эмас балки маданияти, маънавияти орқали биламиз, тарихининг тағ-томиригача назар ташлаймиз. (И.Каримов Тарихий хотирасиз келажак йўқ» 17 бет)

ХУ!-ХГХ асрлар давомида ўзбекларнинг этник шаклланиши давом қилиб, ўзларининг уруг-қабилавий номларини то бизнинг асримиз бошларигача сақлаб қелганлар. Улар нафақат этник жихатдан балки турмуш тарзи ва ижтимоий тузуми билан ҳам ўзаро оз фарқ қилганлар. Айрим ўзбек қабилалари ўтроқ дехқончиликка тўла ўтмаган кўчманчилик хўжалиги ва турмуш анъаналарини сақлаб ярим ўтроқ ҳолатда яшаганлар. Улар тилларидаги (шевасидаги) фарқ жихатдан ҳам анча ажралиб турганлар.

Аммо Турки стон ўлкаси ва ўзбек хонликлари рус мустамлақаси туфайли жаҳон капиталистик муносабатлари гирдобига тортила бошланади. Шу даврда аста-секин миллий уйғониш қуртак отабошлайди. Миллий буржуазия пайдо бўлади. Улар ўзларининг мафкурачилари бўлмиш жаҳидлар орқали миллий гурур ва хис-туйғулар, анъанавий турмуш тарзи ва маданият раўнақи учун жиддий қураш бошлайдилар. Чор ҳокимиятининг

мустамлакачилик сиёсати мазкур жараёнга тўсик бўлиб, ўзбек элининг жaxon миқёсидаги ижтимоий чиқишини чеклаб қўяди. Бутун Марказий Осиёнинг чоризм даврида сунъий равишда Туркистон генерал-губернаторлиги, Хива хонлиги ва Бухоро амирлигига бўлинганлиги ҳам маҳаллий элатларнинг, шу жумладан ўзбекларнинг миллий бирлигига жиддий тўсик бўлди.

XX аср бошларига келиб ҳозирги Ўзбекистон ҳудудида 2,8 млн. га яқин ўзбеклар яшаган бўлиб, шулардан тахминан 82 фоизи кишлоқларда, 18 фоизи шаҳарларда жойлашган. Шунини алоҳида қайд қилиш лозимки, ўзбекларнинг анча қисми кўшни мамлакатларда яшаб, ўзларнинг этник хусусиятларини сақлаб қолганлар.

Ўзбекларнинг XIX аср иккинчи ярмидан то Ўзбекистон ўз давлат мустақиллигини қўлга киритганда қадар тарихи, ҳаёти мустамлакачилик асорати остида кечди. Дастлаб ўзбеклар, Марказий Осиёлик бошқа халқлар билан бирга, XIX асрнинг 60-йилларида чор Россияси томонидан қурол билан бўйсиндирилди. Шу вақтдан бошлаб Туркистон ўлкани Россиянинг мустамлакасига айлантирилди. Дехқончилик маданияти ривожланган бу бой ўлка Россиянинг учун ривожланиб келаётган саноати учун хом ашё манбаига, қулай ва мумай қоида келтирувчи бозорига айлантирилди. Оқ подшонинг Туркистондаги маъмурияти ва рус саноатчилари миллатфуруш маҳаллий феодалларнинг қўмағига таяниб, ўлканинг захматқаш, муте халқини беармон таладилар. Туркистоннинг тақдири 1886 йили чор ҳукумати қабул қилган «Туркистон ўлкасини бошқариш тўғрисида Низом» деб аталган махсус қонун билан белгиланади. Ана шу қонун асосида чор Россия ҳукумати Туркистонда бир қатор мустамлакачилик тадбирларини амалга оширди.

Шулардан бири: Россия кишлоқларида вужудга келган тенгликни бартараф қилиш ва рус дехқонларининг қалаёнларини бостириш мақсадида уларнинг бир қисмини Россиянинг ички ниҳояларидан Туркистоннинг Ёттисув, Сирдарё ва Фарғона вилоятларига жойлаштирилди. Маҳаллий дехқонларнинг азалдан қойдаланиб келган ерлари тортиб олиниб, қўчиб келганларга тақсимлаб берилди. 90-йиллар бошларига келиб Сирдарё вилоятининг Авлиёота (ҳозирги Жамбул) ва Тошкент уездларида 20 га яқин, Хўжанд уездига 6-та рус кишлоқлари мавжуд эди. Шаҳарларни ҳам «руслаштириш» бошланди. Масалан, Тошкентнинг бир қисмига рус аҳолиси жойлаштирилиб, шаҳар иккига бўлиниб («янги шаҳар», «эски шаҳар») кетди. Маргилоннинг ёнида руслар учун алоҳида шаҳар бунёд этилиб, унга Скобелев номи (ҳозирги Фарғона) берилди.

Туркистон ўлкасининг шаҳарларида Россия саноат қорхоналарининг асосан, тўқимачилик фирмаларининг ваколатхоналари, агентликлари, оғборхоналари ташкил этилди. Ўлка Россия саноати учун зарур хом ашё (пахта, пилла, жун, тери ва х.к.) ларни йиғиш, Россия қорхоналари ишлаб чиқарган газлама ва бошқа молларни қўллаш бозорига айлантирилди.

Туркистон ўлкасида Россия саноатининг эҳтиёжларини қондириш ва бошқа харбий-сиёсий мақсадларни қўзлаб темир йўллар қурилиши бошланди, Россия тўқимачилик қорхоналари тараккиётининг муҳим хом ашё манбаи ҳисобланган пахтачиликни ривожлантиришга алоҳида эътибор берилди.

Ерли халқ ўз эркини ҳимоя қилиб чиққанда чор ҳукумати уларни аёвсиз бостирди, чор ҳукумати уларни аёвсиз бостирди, чоптирди, «Сибирь» қилди.

Шўролар истибдоди даврида Ўрта Осиёда миллий - давлат чегаралаш ўтказилди. Бу жараёнда жиддий сиёсий хато-камчиликларга йўл қўйилди. Туркистон ўлкаси ҳудудий ва этник жиҳатдан янада парчаланиб кетди.

Шундай қилиб, ўзбекларнинг XIX асрнинг иккинчи ярмидан то Ўзбекистон ўз давлат мустақиллигини қўлга киритганда қадар тарихи, ҳаёти мустақиллашди асорати остида кечди.

Шўролар ҳокимияти даврида бизнинг юртимиз авторитар марказга бўйсинувчи ҳом ашё етказиб берадиган қарам ўлкага айланади. Мамлакатимиз, халкимиз сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий жихатдан мутелик ҳолатига тушиб қолди.

Мустақиллигимизни қўлга киритганимизда бизга собик Иттифокдан, эски мустақил тузумдан қолоқ бир ёқлама ривожланган, пахта яққаҳоқимлиги ва бой минерал-ҳом ашё ресурсларидан назоратсиз аёвсиз фойдаланиш асосига қурилган иқтисодиёт оғир мерос бўлиб қолди.

«Бу оғир меросни яна бир хусусияти, - деди Президент И.Қаримов Республика Олий Мажлисининг Х1У сессиясида, - республикасининг ёқилги ва галла масаласида марказга қарамлигида, ун, шақар, гўшт, сўт маҳсулотлари қабии энг муҳим озик-овқат молларининг, бошқа халқ истеъмолчи товарларнинг, таёр маҳсулотларнинг четдан олиб қелинишида яққол қўринади». (И.Қаримов. Ўзбекистон ХХ1 асрга интиломқда. Т., «Ўзбекистон» 1999. 4 бет).

Ўзбек халкининг қелажақи порлоқ қелажақи буюқ. Бундай ҳулоса қилинишича барча асос, шарт-шароитлар ва имқониятлар мавжуд. Бу ҳақда Ўзбекистон Президенти И.Қаримов ўзининг «Ўзбекистон ХХ1 асрда интиломқда: ҳафқсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараккиёт қафолатлари» асарида батафсил маълумотлар берган.

Ўзбекистон халқи ўзининг ер ости бойлиқлари билан ҳақли равишда фаҳрланса арзийди. Мамлақат ҳудудида машҳур Менделеев даврий системасининг деярли барча элементлар топилган. Ҳозирга қадар 2,7 мингдан зиёд турли фойдали қазилма қонлари ва маъданлар мавжуд истикболли жойлар аниқланган. Улар 100 га яқин минерал ҳом ашё турларини ўз ичига олади. 900 дан ортик қон қидириб топилган бўлиб, уларнинг тасдиқланган захиралари 970 миллиард америка долларини ташқил этади. Ҳар йили республика қонларидан таҳминан 5,5 миллиард долларлик миқдорда фойдалиқ қазилмалар олинмоқда.

Ўзбекистон тупроқининг ноёб унумдорлиги унинг муҳим хусусияти бўлиб, бу ҳол республика қудратли атросаноат салоҳиятига эга мамлақатга айлантириш имқонини берди. Бугунги қунда Ўзбекистон ташқи бозорда талаб қатта бўлган маҳсулот-пахта толасининг асосий ишлаб қикарувчисис ва етказиб берувчисис ҳисобланади.

Мамлакатимизнинг ҳақиқий бойлиги ва мулки унинг меҳнатсевар, саҳий ва меҳмондўст халқидир.

Жамиятнинг энг олий бойлиги бўлган халқ абадий қадриятларни, қудратли салоҳиятни ўзида жамланган. Бу салоҳиятни юзага қикариш, жамиятимизни ривожлантириш ва тараккий эттиришнинг жуда қучли омили бўлиб ҳизмат қилади. Инсон салоҳияти энг фаол, энг бунёдқор, омил бўлиб, у мамлақатнинг ислохотлар ва туб ўзгаришлар йўлидан тинимсиз илгарилаб боришини таъминлаб берди.

Ўзбекистоннинг муҳим хусусиятларидан бири шуқи, бу ерда аҳолининг ўсиш суръатлари юқори. Кейинги йилларда аҳолининг табиий ўсиши бирмунча қамайган бўлишига қармай, у ҳали ҳам МДХ мамлақатлари орасида энг юқори даражададир.

Умуман олганда, Ўзбекистон халқи янги шароитда Республика Президенти И.Қаримов ва ҳукуматимиз томондан қўйилган муайян вазифаларни ўз муддатида бажариш учун ҳормай-толмай меҳнат қилмоқда. Бундай шароитда ҳар бир жамият аъзосининг ўз

ватани ва унинг порлок истикболига чинакам садокатлиги, юксак сиёсий онги ва ўз вазифасини замонавий талаблар даражасида ниҳоясига етказилиши, маънавий етуклиги ва ахлокий баркамоллиги гоят муҳим ва ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Шундай қилиб, ўзбек халқи Ўзбекистоннинг маҳаллий туб аҳолиси қиёфасида Ўрта Осиё Фарғона антропологик типини белгилари етакчидир. Ўзбек халкининг тарихи Аму ва Сирдарё оралигида яшаган барча қадимий уруғ, қабилалар, элатлар ва ўша даврларда кечган этник ва маданий жараёнлар билан узвий боғлиқдир.

Ж. Хўжакулов